

“KENDİNİ BİLMEK” BİLGİSİ

Doç. Dr. H. Ömer ÖZDEN

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / TÜRKİYE

Аннотация

Основы самопознания

Человек - это существо, которое производит множество ценностей, в том числе и знания. Знания о других существах он должен в первую очередь, направить на себя. Потому как для человека познавшего себя, сравнительно легче узнать что-либо о других существах и их природе. Самопознание позволяет человеку в становлении его личности а так же способствует избавлению от эгоизма. В этом плане, философами было выработано огромное количество теорий. В данной статье была предпринята попытка обсуждения открытий и выводов в области теоретической и практической моральной философии, придерживаясь ее основных принципов.

Ключевые слова: знание, этика, самопознание, мудрость, эгоизм, забота, самопожертвование, любовь, уважение.

İçinde bulunduğumuz evren, her biri kendine özgü nitelikleri bulunan varlıklarla bir anlam kazanmaktadır. Bu varlıklar içerisinde insanın kendisi dışındaki varlıklardan farklı duruma gelmesini temin eden çeşitli özellikleri bulunmaktadır. Üstelik insan, hem evrende anlamını bulmakta, hem de evreni anlamlandırmaktadır. Başka varlıklar değil de insan evreni anlamlandırabildiğine göre onun, diğer varlıklardan bir kısım farklı özellikler bulundurduğu da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Değişik açılardan bakıldığında, bu farklı ve ayırıcı özelliklerin ne kadar çok olduğu, rahatlıkla görülebilir.

İnsan, Platon'un (MÖ. 447-327) ifadesiyle "toplum meydana getiren"³⁹ bir varlıktır. Topluluk halinde yaşayan başka canlılar da vardır; insanı farklı yapan, içinde yaşadığı toplumu kendi isteğiyle oluşturup, bir arada yaşamının zorluklarını ise, uymak mecburiyetinde olduğu çeşitli kurallarla aşması, bu kurallarla toplumu yönlendirebilecek kurumlar oluşturmaları, Aristoteles'in (MÖ. 384-322) belirlemesiyle "siyasal canlı"⁴⁰ şeklinde karşımıza çıkmasıdır.

Mantık ve felsefe açısından bakarsak insan, mukayese, soyutlama, birleştirme, kavram oluşturm gibi fonksiyonlara sahip olan aklı ve zekası⁴¹ sayesinde düşünen, düşündüklerini ifade eden, felsefe meydana getirip metotlar belirleyen; teknik açıdan bakıldığında bilimsel faaliyetlerde bulunan, teorik bilgilerini hayatın çeşitli alanlarına aktararak hayatı daha kolay ve yaşanabilir hale getiren teknikleri geliştiren, kısacası "alet yapan"⁴²; evreni okuyan sanat açısından bakarsak var olanlardan yola çıkıp kelimeleri, sesleri, renkleri kullanarak kendi iç dünyasındaki güzellik duygusunu açığa çıkaran,⁴³ böylece sanat icra eden varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

³⁹ Platon, *Devlet*, Çevirenler: Sabahattin Eyuboğlu-M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, 369a,b,c.

⁴⁰ Aristoteles, *Politika*, Çeviren: Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul, 2000, s. 9.

⁴¹ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, Çeviren: Zeki Özcan, Alfa Yayınevi, İstanbul, 1999, 414b 15.

⁴² Çüçen, A. Kadir, *Felsefeye Giriş*, Asa Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 52.

⁴³ Bolay, S. Hayri, *Felsefeye Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 22.

Bütün bunlar dikkate alındığında insanın, duygu, düşünce ve deneyimlerini, diğer varlıklarda bulunmayan bir biçimde üretime aktaran bilinçli bir varlık olduğunu görmekteyiz. İnsanın üretkenliğinde dikkat çeken husus; belirli bir plan ve program çerçevesinde üretim yapması, neyi niçin ürettiğini bilmesi ve ürettiği şeye değer vermesidir. Hatta insan, yalnız kendi ürettiklerini değil, kendisi dışında üretilenleri de değerlendirmeyi bilendir. Diğer canlılarda bu özellik bulunmaz; sözgelimi arılar, sadece kendi gıdalarını sağlamak için bal yaparlar, kendilerine yeten miktardan sonrasını ne yapacaklarını bilemez, bir başka alanda faydalı hale getiremezler. Bu tarz örnekleri arttırmak mümkündür.

Yine hayvanların görme, işitme, algılama, hatırlama gibi özellikleri bulunsa da Aristoteles'in de belirttiği gibi yalnızca "insan cinsi, sanat ve akıl yürütmeye kadar yükselir."⁴⁴ Demek ki insan, sadece somut şeyler üretmekle kalmayıp, aynı zamanda gözlemlerini ve akıl yürütmelerini daha farklı alanlarda üretime aktararak onu diğer varlıklardan farklı yapan sanat, bilgi vs. de üreten bir varlıktır.

İnsan, ürettiği bilgiyle kendine uygun bir çevre kurmaktadır. Bu çevre, her türlü duygu, düşünce, yetenek ve birikimini elde ettiği ve kendisinin de içinde yaşadığı doğadır. O, doğadan elde ettiği bilgilerini, kendine özgü yeteneklerini de kullanarak yine doğaya aktarmakta, onu adeta gergef gibi işleyerek bir donanım oluşturmakta ve şekillendirmekte, bununla da kalmayıp aile, toplum, devlet gibi kurumlar oluşturmakta, bu kurumların işlerliğini sağlayacak kurallar belirlemekte, hatta doğayla yetinmeyip doğüstü bilgilere erişmekte, inanç modelleri geliştirmektedir. İşte insanın oluşturduğu tüm bu donanıma kültür demek yanlış olmasa gerekir. O halde insan, kültür oluşturmaktan dolayı da farklılık göstermekte, bu farklılık da onu, doğa karşısında üstün duruma getirmektedir. İnsanı, kültürel bir varlık haline getiren ve doğaya egemen kılan en önemli yeteneği, bilgi edinebilen, bilgiye ulaşabilen, bilgi üretebilen bir varlık olmasıdır. Bu yüzden F. Bacon (1561-1626), "bilmek hakim olmaktadır" demiş ve Bacon'dan itibaren insanın doğa kuvvetleri üzerinde egemenlik kurma amacı giderek artmıştır.⁴⁵ Görülüyor ki insan, sadece bilen değil, aynı zamanda bildiklerini uygulayan ve her şeye egemen olmak isteyen bir varlıktır.

Bilgi, insana özgü önemli bir güçtür. Önemli olan, bu gücün farkında olup bunu insanların faydası yolunda kullanabilmektir. Bu güç onu sadece diğer varlıklardan ayrı bir konuma yükseltmemektedir; aynı zamanda insanların kendi aralarında da bir ayırım noktası olmaktadır. Bilenle bilmeyen hiçbir zaman aynı kategoride değerlendirilmemiştir. Bu, dinde de, felsefede de, bilimde de böyledir. Kuran'daki "De ki hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Bunu ancak akıl sahipleri anlar." (Zümer/9) ayeti, buna işaret ettiği gibi, İbni Sinâ (980-1037)⁴⁶ ve Descartes (1596-1650)⁴⁷ gibi bir çok filozof, yazdıkları eserleri herkesin anlayamayacağını ifade ederek, insanları bir ayırıma tabi tutmuşlardır.

Diğer canlılarda bulunmayan ve yalnızca insana özgü olan hususlardan biri de insanın, değer üreten bir varlık olmasıdır. Her topluluk, kurduğu siyasî oluşum içinde kargaşa çıkmasını önlemek ve insanların uyumlu olmasını sağlamak için çeşitli hukuk kuralları geliştirdiği gibi, hukuk kurallarından ayrı ve fakat müeyyideleri somut olmayan ve uymayı taahhüt ettiği bazı soyut kurallar koyarak ahlâkî değerlere ulaşmıştır. Böylece insanların birbirlerinin haklarına uymaları içselleştirilmeye çalışılmış ve bir yaşam biçimi oluşturulmuştur. Ahlâkın yalnızca insana özgü olmasının en önemli nedeni, Alman

⁴⁴ Aristoteles, *Metafizik*, Çeviren: Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1985, 980b.

⁴⁵ Yıldırım, Cemal, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1985, s. 168.

⁴⁶ İbni Sinâ, *Manûku'l-Meşrikiyyin*, Kâhire, 1910, s. 2.

⁴⁷ Descartes, Rene, *Felsefenin İlkeleri*, Çeviren; Mehmet Karasan, MEB. Yayınları, İstanbul, 1988, s. 14-16.

filozofu Kant (1724-1804) tarafından da oldukça yerinde belirtildiği gibi özgürlüktür. Yalnızca insan gerçek anlamda özgür olduğu için ahlâkî varlık olarak kabul edilebilir.⁴⁸ Ahlâk, aynı zamanda kültürün önemli unsurlarından biri olup, kültürler arasında değişkenlik göstermektedir; toplumların ahlâkî özellikleri farklı farklıdır. Toplumdan topluma değişen ahlâk anlayışları yanında, aynı kültürel değerlere sahip bireylerin de birbirlerinden farklı ahlâkî yapıları bulunmaktadır.

Düşünce tarihi boyunca filozofların birçok problemi irdelediklerini görüyoruz. Bunlar arasında bilgi ve ahlâk gibi iki temel problemin de sürekli sorgulandığı dikkati çekmektedir. Bu sorgulamalar, geçmişte olduğu gibi, günümüzde de yapılmaktadır. Maksadımız ne bu soruları ardı ardına sıralamak, ne de bu sorulara verilen cevapları aramaktır. Ahlâkın amacı, önce iyinin ne olduğunu tespit etmek ve daha sonra insan hayatında 'iyi'yi egemen kılmak ve onu mutluluğa ulaştırmak olduğuna göre, ulaşmak istediğimiz, bilginin bu amaca erişmede ne derece etkisi vardır? Bilgi ile ahlâk arasında doğrudan bir ilgiden söz edilebilir mi? Her bilgi, insanı iyi bir ahlâka ulaştırabilir mi? Ahlâkın oluşup gelişmesinde etkili olan bilgi, o bilgiye sahip olandan başkasına da fayda sağlayabilir mi? sorularına yanıt bulmaktan ibarettir.

Ahlâk, bir yaşayış biçimidir. Ancak nasıl hareket etmemiz gerektiğine ilişkin ilkeleri bilmeden, bu ilkeleri nasıl uygulayacağımızdan haberimiz olamaz. Bu konuda Hilmi Ziya Ülken'in sorgulaması, konunun tespiti açısından önemlidir: "Bilmediğimiz ve bilemeyeceğimiz bir ilkedен kuvvet alarak eylemimizi nasıl aydınatabiliriz? Ne ahlâk, ne hukuk, ne din, bildiklerimizle hiçbir ilgisi olmayan ve bize anlayacağımız şeylerle hitap etmeyen bir kural verebilir; verirse o kural görgü ve anlayış dünyamızın dışında kalacağı için uygulanamaz. Öyle ise eylemlerin düsturlarını da bilgi yolundan geçerek aramalıyız."⁴⁹ Buna göre bilgi, yaşayış biçimimiz olan ahlâkın ilkelerini oluşturmamızı sağlamaktadır. Ancak bu bilgiler, hayata aktarılmadan ve yaşantımızda izleri görülmeden bir anlam ifade etmez. İyiyi, doğruyu bilmekle bunları hayatımıza uygulamak birbiriyle orantılı olmalıdır. Bunları önce kendi yaşantımıza aksettirmedikçe, başkalarının iyi olmasına, bilgilerimizin başkalarına faydalı hale gelmesini de bekleyemeyiz. Bilen ve bildiklerini yaşantısına aktarmak isteyen birey, bunu ancak kendisini idare edebilecek bir ahlâk ile sağlayabilir. Çünkü yaşadığımız hayatın her anında ahlâkla iç içeyizdir. Descartes, anlamlı bir hayat yaşayabilmek için herkesin "her şeyden önce kendine, hayatının işlerini düzenleyen bir ahlâk edinmesi"⁵⁰ gerektiğini belirterek böyle bir tutumun daha yüksek bilgiler elde etmenin ilk basamağını oluşturacağını ifade etmektedir. Descartes, bilginin ilk basamağını ahlâk edinme olarak belirledikten sonra, elde edilen bilgilerin son amacının da ahlâk olduğunu herkes tarafından bilinen "felsefe ağacı" metaforunda şöyle açıklamaktadır: "Böylece bütün felsefe bir ağaç gibidir: Kökleri metafizik, gövdesi fizik ve bu gövdeden çıkan dallar da öteki bütün ilimlerdir; onlar da belli başlı üç dalda toplanabilirler: Hekimlik, teknik ve ahlâk. Burada kastettiğim ahlâk, diğer ilimlerin tam bir bilgisini gerektiren ve bilgeliğin en son basamağını

⁴⁸ Kant, Immanuel, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çeviren: İonna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, 3. Baskı, Ankara, 2002, s. 66-72; Akarsu, Bedia, *Çağdaş Felsefe-Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, İnkılâp Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1987, s. 41 vd.

⁴⁹ Ülken, Hilmi Ziya, *Bilgi ve Değer*, Ülken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2001, s. 10.

⁵⁰ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 16.

teşkil eden en yüksek ve en tam ahlâktır.”⁵¹ Buna göre “ahlâk, hem felsefe ağacının tohumu yani bilgiye giriş, hem de bu ağaçtan toplanacak meyve yani bilginin sonucudur.”⁵²

Öyleyse bilgi, ahlâkın iki bölümünden biri olan teorik ahlâkın ilkelerinin tespit edilmesinde önemli olduğu kadar, bu ilkelerin yaşama aktarılması anlamında olan pratik ahlâkın uygulanmasında da önemlidir.⁵³ Bilgi ile ahlâk arasındaki ilginin tespitinde ‘kendini bilme’nin, öncelikle teorik boyutunu değerlendirdikten sonra, yaşantınızda ne türden pratik yansımaları olabileceğini bazı örneklerle ele almaya çalışacağım.

Bilgi-ahlâk arasındaki ilgi araştırılırken, düşünce yapısı ile yaşantı tarzı arasında tam bir uyumluluk görülen, bilgisini yaşantısına aktarabilmiş ve düşündüğü gibi yaşamış olan Sokrates’in (MÖ. 469-399) düşüncelerine bakmak, bu konuda bir yön belirleyebilmek açısından önemlidir. Platon’un Sokratik Diyaloglar’ının tamamında Sokrates’in bilgili olmakla erdemli olmak arasında bir bağ kurduğu anlatılır. Bu anlatımdan anlaşıldığına göre Sokrates, asıl erdemın bilgili olmaktan geçtiğı kanaatindedir.⁵⁴ Bilgi ile erdem bağıının sonucunda ise eudaimonia’ya yani mutluluğa ulaşılır. Şüphesiz mutluluğa götüren başka yollar da vardır. Ancak bilgi-erdem ortaklığıyla kazanılan mutluluk, gelip geçici olmayan, kalıcı bir mutluluktur. Zaten yazımızın çerçevesi de bilgi ile kazanılan erdemler ve bunun getirdiğı mutluluktur. Öyleyse burada hemen sormak gerekir; her tür bilgi erdemli olmayı gerektirir mi? Ya da her bilgiyle eudaimonia’ya ulaşılabilir mi? Değilse hangi bilgi mutluluğa götürür? Sokrates’in düşünceleri gözden geçirildiğinde her tür bilginin erdem olmadığı görülebilir. Herhangi bir sanata veya mesleğe ait bilgi insanı mutlaka mutlu edecektir diye bir sonuca ulaşılabilir. Sözelimi insan mükemmel bir bilim adamı olabilir, çok yetenekli bir hekim, usta bir marangoz, saraç, dokumacı, gemici veya değişik meslek gruplarından birinde çok maharetli olabilir; ama bu bilgileri o insanların mutlu olmalarına yeter demek yanlış olur. Hatta bu insanlar mutlu olmayabilirler.⁵⁵ Sokrates’e göre yaşamak da bir sanattır. “Yaşamının amacı olan mutluluğa erişmenin yolları ise bir insan kişiliğini meydana getiren yetkinlik halleri olarak tanımlanan erdemlerden başka hiçbir şey değildir. Başka bir deyişle onda erdem, mutluluk amacının aracı olmak durumundadır; yani erdem, insanın doğasını tam olarak gerçekleştirdiğı, kendi yetkinliğine ulaştığı bir hal olan eudaimonia’ya götüren, kendisiyle söz konusu mutluluk amacına eriştiğı değer ya da niteliktir.”⁵⁶ Öyleyse erdeme götüren bilgi, “iyi ve kötünün bilimidir.”⁵⁷ Ona göre iyi ve kötünün bilimi bulunmasaydı, bütün bu işler bizim için gerçekten iyi ve yararlı olamazdı.⁵⁸ Bilgili olmak, erdemli olmaks, bunun sonucu bilge olmaktır, bilge olmak da bilgili olmaktır. Bunun sonucunda Sokrates, bilgeliğın mutlu olmak için yeterli olduğunu kabul ederek “kendini de ne derece bilge isen o derece mutlu saymalısın”⁵⁹ sonucuna ulaşmaktadır.

⁵¹ Descartes, age., s. 17.

⁵² Özden, H. Ömer, “Descartes’in Ahlak Anlayışı”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 14, Erzurum, 1999, s. 127.

⁵³ Pratik ahlak konusunda bkz: Erdem, Hüsameddin, Ahlak Felsefesi, Hü-Er Yayınları, 2. Baskı, Konya, 2003, s. 102-104; teorik ahlak için bkz: aynı eser, s. 13 vd.

⁵⁴ Platon’un bilgili olmakla erdemli olmak arasındaki ilgiden söz ettiğı eserler arasında özellikle Kharmides (Eflatun, Kharmides, Çeviren: N. Şazi Kösemihal, MEB. Yayınları, İstanbul, 1998) ve Sokrates’in Savunması (Eflatun, Sokrates’in Savunması, Çevirenler: Azra Erhat-Sabahattin Eyuboğlu, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1971) belirtilebilir. (Platon da hocasının görüşlerini benimsemektedir.)

⁵⁵ Eflatun, Kharmides, 173d-175a.

⁵⁶ Cevizci, Ahmet, İlkçağ Felsefesi Tarihi, Asa Kitabevi, 3. Baskı, Bursa, 2001, s. 113.

⁵⁷ Eflatun, Kharmides, 174b.

⁵⁸ Eflatun, age., 174d.

⁵⁹ Eflatun, age., 176a.

O halde bu bilgelik erdemi nasıl kazanılmaktadır? İnsanı, bilgelik seviyesine kadar yükseltmek gibi yüksek bir amacı bulunan bilginin insana kazandırdığı şey nedir? Daha doğrusu insanın bu amaca ulaşmak için nereden başlaması, hangi bilgilere ulaşması gerekir? Bu soruya Sokrates, bilgelik, insanın “bilip bilmediğini bilmesi”⁶⁰ cevabını vermektedir. O, Delphoi'deki tapmakta bildirilen “kendinin ne olduğunu bil!” ifadesini kabul ederek “bilgelik, kendinin ne olduğunu bilmekten başka bir şey değildir” demektedir.⁶¹ Demek ki bilge olmanın veya erdemli olmanın ilk basamağı, insanın her şeyden önce ‘kendini bilmesi’, ‘kendini tanıması’dır. Öyle ya, daha kendini bile tanımayan, yeteneklerini keşfetmemiş olan, neyin iyi neyin kötü, neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilmeyen bir insandan doğaya egemen olması beklenebilir mi? Kendimizi tanımaksızın, neyi isteyip neyi istemediğimizi, kendi hatalarımızın, yanlışlarımızın, zaaflarımızın neler olduğunu bilmeksizin bu yanlışları düzeltmemiz söz konusu olamaz. Öyleyse insanın; ne yapması gerektiğine veya neyi yapıp neyi yapamayacağına karar vermeden önce kendini keşfetmesi ve tanıması, ‘ben neyim?’ sorusunun karşılığı bulması gereklidir. Nitekim varlıklar arasında kendini tanıma bilincinde olan, kendini keşfedebilen, kendisi ve başkası arasında ayırım yapabilen, dolayısıyla da kendisi kadar başkasını da düşünebilen, başkasına da faydalı olabilmeyi amaç edinen yegane varlık, insandır. Çünkü insan tek başına değil, başkalarıyla varlığını sürdürebilen ve varoluş sürecini hem kendi cinsi, hem de kendisi dışındaki diğer varlıklarla olan ilgi ve iletişimiyle tamamlamak ve devam ettirmek durumunda olan bir varlıktır.

Bilgi ile ahlâk arasındaki uyum, insana kendini bilmeyi ve tanımayı öğrettiğine göre, acaba bu sonuç her insanda görülebilir mi? Bu erdeme ulaşmış olan kişi, sadece kendini tanımakla kalmaz, Sokrates’in belirttiği gibi “başkalarının neleri bildiklerini veya biliyor sandıklarını anlayan, böylece gerçekten bilenlerle, bildiklerini sanıp, bilmeyenleri ayırt eden de gene odur.”⁶² Ancak hiç kuşku yok ki her insanda aynı sonucun elde edilmesi mutlak olarak beklenemez. Böyle bir erdemliliğe ulaşabilmiş olan insanın, bu yüksek seviyeye ulaşmasında felsefî bir çabanın bulunduğu rahatlıkla anlaşılabılır. Bu çabanın başlangıç noktasının, insanın öncelikle kendini tanımayı amaç edinmesi olduğunu belirtmiştik. Bunu yapabilmenin yolu da insanın kendi iç dünyasına yönelmesidir. Kendi içine katlanan, kendini dinleyen insan, burada kendisiyle baş başa kalır ve kendini anlayabilir. Kendi özünü iyi kavrayıp kendini tanıyabilen insan, varoluşunu bu tanımadan sonra gerçekleştirir. Bir başka ifadeyle, kendini tanıyan insan, hürriyetinin farkına varır, ne yapmak istediğine karar verir, kişiliğini daha rahat oluşturur ve dış dünyayla, başkalarıyla olan ilişkilerini de bu kendini tanıyıp gerçekleştirmiş olma huzuru ve rahatlığıyla uygular.

Kendini gerçekleştirme yolundaki bu yaklaşım, hassasiyet isteyen bir tarz olup, bir başlangıç noktası olduğu kadar, aynı zamanda bir sonuçtur. Başlangıç öz ise, sonuç da iyyinin ne olduğunu anlayabilmek, dış dünya ve başkalarıyla iyi ilişkiler kurabilmek, varlığa sevgi ve saygı duymaktır. Bu anlayışı, Denemeler’iyle tanınan Rönesans’ın ünlü Fransız düşünürü Montaigne (1533-1592), “kendimi herhangi bir konudan daha fazla incelerim; bu, benim metafiziğim, fiziğimdir”⁶³ ifadesiyle rasyonelleştirmektedir.

Kendini bilmeyi rasyonelleştiren insan, artık Sokrates’in dediği gibi, “kimseye bilerek kötülük yapmaz.”⁶⁴ O, bunu söylerken, kötülüğün bilgisizlikten kaynaklandığını, kötülük

⁶⁰ Eflatun, age., 170d.

⁶¹ Eflatun, age., 164d.

⁶² Eflatun, age., 167a.

⁶³ Montaigne, *Denemeler*, Çeviren: Salih Keskiner, Ekol Basım Yayın, İstanbul, 1993, s. 359.

⁶⁴ Eflatun, *Sokrates’in Savunması*, 37a.

yapan insanın, yaptığı şeyin kötü olduğunu bilmeden yaptığını da ifade etmektedir.⁶⁵ Bilgili olsun, bilgisiz olsun hiçbir insan, yaptığı işin kötü olduğunu kabul ederek kötülük veya yanlış olduğunu bilerek hata yapmaz; yaptığı şeyin iyi olduğunu sanarak kötü bir davranışta bulunmaktadır. Erdemli olmaya götürmeyen nice bilgi, sahibini kötülük yapmaktan alıkoymayabilir. Hatta erdeme götürmeyen bilgi, insanı ihtiras sahibi de yaparak iyilikten uzaklaştırıp kötülüğe yaklaştırabilir. Çünkü böyle bir insan, kendi çıkarının peşinden giderek iyi bir şey yaptığını sanırken, kötü olan bir şeyi yapmış olabilir. O bu davranışı, kendisi için iyi olan bu eylemin, başkası için kötü olduğunu belki de bilmeden, daha doğrusu, o eylemin sadece kendisi için iyi olduğunu düşündüğünden dolayı yapmakta, başkasını düşünmemektedir. “Öyleyse bir insanın iyiyi yapmaması, sadece bilgisizlikten gelir. Bilgisizlik denilen şeyse, değerli şeyler üzerinde yalan yanlış şeyler bilmek, iyiyi kötünden ayıramamaktır. Bundan da şu sonuç çıkar: Kimse kötü olan, ya da kötü bildiği bir şeyi isteyerek yapmaz; zaten insanın, kötü bildiklerini iyi bildiklerine üstün tutması, doğasına aykırıdır. İnsan her zaman iyiyi ister, ancak iyi sandığı, aslında çoğu zaman kötüdür, böylece bilmeyerek kötüyü yapmış olur.”⁶⁶ O halde gerek Sokrates’in gerekse Descartes’in belirttikleri gibi erdeme götüren bilgiye dayalı bir ahlâk geliştirmelidir; çünkü bu bilgi, kötülükten uzaklaştıran, iyiliğe yaklaştıran ve iyi olanın yapılmasını sağlayan bir yapıya sahiptir. Yaptığının doğru olduğunu sanıp da yanlış yapan insanın da uyarılması gereklidir ki yaptığının yanlış olduğunu farkına varabilsin. Bütün bunların yapılabilmesi de insanın iç dünyasına yönelmesiyle gerçekleşebilir. İç dünyasına yönelen insan, asıl olanın öz’e dönmek, kendisini bilmek ve tanımak olduğunu anlayabilir. Ünlü Türk düşünür ve ozanı Yunus Emre (1240 ?-1320 ?) de bu konuda Sokrates gibi düşünmektedir. Yunus,

“İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir

Sen kendini bilmezsin, yâ nice okumaktır.”⁶⁷

dizeleriyle, bunu anlatmakta ve insanın bu öz’e ulaşabilecek gücü, bilgiyle elde edeceğini belirtmektedir. İnsan, bu öze ulaşabilecek güce sahiptir. Nitekim Yunus Emre’den biraz sonra yaşamış olan Hacı Bayram Veli’de (1340 ?-1430 ?) de aynı yaklaşımı bulmak mümkündür:

“Bilmek istersen seni, cân içre ara cânı

Geç cânımdan bul ânı, sen seni bil sen seni

Bayram özünü bildi, bileni anda buldu

Bulan ol kendi oldu, sen seni bil sen seni.”⁶⁸

Götülüyor ki sözü edilen düşündürlerde asıl olan, öz’ü yakalamak ve öz’e dönmektir; çünkü öz veya iç anlaşılmadan diğer varlıklar anlaşılamaz. Nasıl bir ağacın tohumunda o ağacın bütün özellikleri saklı ise, bütün kişilik özellikleri de insanın özünde saklıdır. Ancak acaba öz’e dönmek, öz’ü bilmek yeterli midir? Elbette yeterli değildir; ama öze dönmek, olgunlaşmak açısından önemlidir. Felsefî bakımdan yeterli olgunluğa ulaşmanın yolu, içe dönmekten geçmektedir. Yeterli olgunluğa ulaşmadan, bir başka deyimle kendini yeterince tanımadan başkasını tanımaya kalkışmak, kendini geliştirmeden kabuğunun dışına çıkmaya çalışan ipekböceğine benzemek demektir. Kendini tam anlamıyla geliştirmeyen ipekböceği, kabuğunun dışına çıkmaz, çıkamaz. Kendini aşama aşama geliştirerek kabuğunun dışına çıkmaya çalışan ipekböceğine dışarıdan müdahale ederek kabuğundan çabucak çıkması

⁶⁵ Cevizci, İlkçağ Felsefesi Tarihi, s. 116-117.

⁶⁶ Akarsu, Bedia, Ahlâk Öğretileri, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 1982, s. 34.

⁶⁷ Yunus Emre Divanı, Hazırlayan: Faruk Kadri Timurtaş, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1986, s. 51.

⁶⁸ Cebecioglu, Ethem, Hacı Bayram Veli, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 73.

sağlansa bile, gelişimini tamamlayamadığı için, çok kısa sürede kuruyup gider. Tıpkı bunun gibi kendine dönmeyen, kendini geliştiremeyen, ahlâkî açıdan yeterli hale gelmeyen insan da hep bireysellik aşamasında kalır, toplumsal bilinçe ulaşamaz. Kendini tanıyan insan ise artık kendini aşmaya başlamış bir insandır.

İçe dönmek, kendini tanımak bakımından önemli olmakla birlikte, ‘ben’in dışına çıkamamak da önemli bir problemdir. İç dünyasına sıkışıp kalmak, başka hiçbir şey bilmeden sadece kendini bilmek anlamına gelen solipsizme götürür⁶⁹. Bunu aşmanın yolu da ben’in dışındakini, yani başkasını kabulden geçer. Nitekim Descartes, “düşünüyorum, öyleyse varım” önermesiyle önce iç dünyasının derinliklerine yönelmiş, ama burada kalmamış, kendisi dışındaki gerçeklikleri de fark ederek solipsizmden kurtulmuştur.⁷⁰ Bir başka ifadeyle kendine yönelen insan, kendini tanıma yolunda mesafe almaya, olgunlaşmaya, başkalarını da tanıyıp anlamaya başlar ve “ben” merkezli biri olmaktan kurtulur; “ben”den, “biz”e ulaşır. Kendisini tanıyan ve bilen insan, sadece kendisine değil, başkasına da yararlı olabilecek işler yapmak gerektiğini kavrar; böylece hem yine kendisine, hem de başkasına zarar vermez.

Her insana, bilgiyi üretme gücü olan çeşitli bilgi melekeleri verilmiştir. İnsan, bu bilgi melekelerini kullanarak mevcut bilgilerini geliştirmeyi ve yeni bilgiler üretmeyi başarmıştır. Kendini bilme bilgisine götüren yetenek de doğuştan getirilen bir kabiliyet gibi görünür. Ancak doğuştan gelen her kabiliyet gibi, kendini bilme yetisi de geliştirilerek kendini bilme bilgisine dönüştürülebilir. Erdemlere götüren bilgi, bu türden bir yetenektir. Bu kabiliyetin geliştirilmesi ve bilgiye dönüştürülmesi, insanın iç dünyasına yönelmesi, iç dünyasında olup bitenlerin farkına varmasıyla gerçekleşir. Bu da özel bir çabayı gerektirir. İnsanın anlamını anlamak, içinden gelen sese kulak vermek, kendisiyle olan uyumunu sağlamak, uyumlu yaşamak, tutarsızlıktan kurtulmak, başta kendisine olmak üzere başkalarına ve her varlığa saygı duymak... bunlar hep insanın kendini bilme bilgisiyle ilintilidir.

Kendine yönelen her insan, zaman zaman içinden bir sesin uyarılarını hisseder. Acaba bu uyarı iyiye mi yöneltir, yoksa kötüye mi? İçten duyulan her sese itibar etmek gerekir mi? Bu konuda da Sokrates, iç dünyasına yönelebilen insanın içindeki sese kulak vermesi gerektiğinden söz eder. O, bu sesin Daimon’a ait olduğunu ve kendisini, neyin iyi neyin kötü olduğu konusunda sürekli uyardığını, bu sebepten dolayı da hep iyi işler yaptığını belirtmektedir. Sokrates, bunun Tanrısal bir ses olduğuna inanmaktadır.⁷¹ Bu Tanrısal sesin, bir uyarıcı olduğu kadar bir bilgi kaynağı da olduğu anlaşıyor. Öyleyse bu bilgi, Tanrısal bir bilgi olmalıdır. Bilginin Tanrısal bir boyutunun bulunduğu Kuran’da da rastlıyoruz. Kuran’da bizzat Tanrı, “Allah Adem’e -insana- (çünkü kanaatimce burada Adem, bütün olarak insanlığı kapsamaktadır) bütün varlıkların isimlerini öğretti” (Bakara, 31) ayetiyle insana önemli bir bilgi hazinesinin verildiğini bildirmektedir. Geleneksel Türk dinindeki (Gök Tanrı dini-Eski Türk dini) yaratılış hikayesinde de benzer bir durum anlatılmaktadır. Tanrı uçmakta (cennette) bulunan insana, uçmanın yanında bilgiyi de vermiş, insan Tanrı’yla boy ölçüşmeye kalkınca her ikisini de elinden alarak onu yeryüzüne indirmiş, sonra da

⁶⁹ Felsefe Sözlüğü, Hazırlayanlar: Abdülbaki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2003, s. 1406.

⁷⁰ Descartes’ın bu düşüncesi konusunda bkz: Özden, H. Ömer, İbn-i Sinâ-Descartes/Metafizik Bir Karşılaştırma, Dergah Yayınları, İstanbul, 1996, s. 147-159.

⁷¹ Eflatun, Sokrates’in Savunması, 31c-d. Bu iç sesin, Daimon’a ait olduğunu savunan Sokrates, Daimon veya Daimonluk işlerin de Tanrı veya tanrılar olduğunu belirtmektedir. (Platon, Sokrates’in Savunması, 27c.) O halde Sokrates, iç dünyasında duyduğu bu sesin Tanrı’ya ait olduğunu kabul etmektedir. Bkz: Birand, Kamran, İlkçağ Felsefesi Tarihi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1964, s. 38.)

bilgiyi tekrar insana geri vermiştir.⁷² Kanaatimce bu ifadelerdeki Tanrısal bilgiden anlaşılması gereken, insana hazır bilgilerin sunulması değil, bilgi edinme melekelerinin ya da yeteneklerinin verilmesi olsa gerektir. İnsan, kendisine verilen bu melekelerle, özellikle de sezgileriyle, içindeki sesi işitebilir; dış dünyadaki varlıkların bilgisine ve doğruya, iyiye ulaşabilir. Büyük Türk bilgisi Yusuf Has Hâcib (1017-1077 ?) de aynı kanaattedir: “Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti; ona fazilet, bilgi, akıl ve anlayış verdi... Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o pek çok iyiliklere elini uzatır.”⁷³ Bilginin kişinin değerini yükselteceğine işaret eden Yusuf Has Hâcib, bilgili insanın iyiye arayıp bulacağını, çünkü bilgisizliğin her türlü kötülüğün odağını oluşturduğunu ifade etmektedir. Yusuf Has Hâcib, “Bilginin manasını bil; bak, bilgi ne der: Bilgiyi bilen insandan hastalık uzaklaşır. Bilgisiz insan hep hastalıklı olur; hastalık tedavi edilmezse insan çabuk ölür”⁷⁴, “Ey bilgisiz, git hastalığını tedavi ettir; ey mes’ud alim, bilgisizliğin ilacını sen söyle”⁷⁵ sözleriyle bilgisizliğin adeta tedavi edilebilir bir hastalık olduğunu, çaresinin de yine bilgili insanların elinde bulunduğunu belirtmektedir.

Ancak içten gelen ses bazen insanı kötüye de yönelebilir. Bu ses, Tanrısal bir ses ise hiç kimseyi hatalı veya yanlış bir yola veya davranışa yönlendirmemesi gerekir; çünkü Tanrı hata yaptırmaz. Oysa hata yapanlar vardır. Acaba Sokrates’in duyduğunu iddia ettiği ve zaman zaman hepimizin duyduğu bu ses, bize bir takım yükümlülükler yükleyen bir iç ses – söz gelişi vicdan- olamaz mı? Nitekim Kant, insana herhangi bir şart ileri sürmeksizin şunu yap! şunu yapma! diye emirler veren sesin ödev duygusu olduğunu belirtmektedir.⁷⁶ Bu ödev duygusunun yanlış emirler vermemesi için de yine iç dünyamızın olgunlaşmış olması gerekmektedir. İşte yukarıda adları geçen bilgiler, insanı olgunlaştıran bilginin içselleştirilmesi ile kötüye yönlendiren bu sesin duyulmayabileceğini ifade etmektedirler. Bilgi insanı olgunlaştırmıyorsa içten gelen kötüye yöneltici sesin insana egemen olması da mümkündür.

Aktarmaya çalıştığımız tüm bu düşüncelerden, bilgi ile ahlâk arasında önemli bir bağ bulunduğu anlaşılmaktadır. İyi ve kötünün ne olduğu bilinmeden, bilinçli olarak iyi davranışta bulunulamaz. İnsan belki bilmeden ve doğal olarak iyiye yönelebilir, ama iyiye amaçlayarak eylemde bulunulabilmesi, iyinin ve kötünün ne olduğunun bilinmesine bağlıdır. Bilgi, iyinin kötünden üstün olduğunu anlamamıza yarar. Nitekim ünlü bilgemiz Yunus Emre,

“Okumaktan mânâ ne, kişi Hakk’ı bilmektir

Çün okudun bilmezsin, ha bir kuru emektir”⁷⁷

mısralarıyla bilginin insanı insan yapan etkisini, çok veciz bir ifadeyle dile getirmektedir. Şiirde geçen ‘hakk’ terimi, Tanrı’yı belirttiği gibi aynı zamanda iyiliği, doğruluğu, adaleti ... ve bunlara yönelmeyi ifade etmektedir. Öyleyse kendini bilme bilgisinin asıl amacı, erdemli olmaktır.

Filozoflar, felsefelerinde sadece iyiye aramazlar, onların asıl aradıkları, “üstün iyi”dir. Bunu Sokrates’ten itibaren birçok ahlâk filozofunda görmek mümkündür. Descartes’i ve

⁷² Radlof, Wilhelm, *Sibirya’dan (Seğmeler)*, Çeviren: Ahmet Temir, Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 215 vd. Radlof, burada kullanılan ‘uçmak’ terimini somut anlamda değerlendirek, insanın suyun üzerinde uçtuğunu belirtmektedir. Oysa sözü edilen uçmak, Türkçe’de cennet anlamına gelmektedir. Ölen insanlar için ‘uçtu’, ‘uçmağa vardı’ gibi ifadeler kullanılması da ölenin cennete gittiği anlamına gelmektedir.

⁷³ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Çeviren: Reşid Rahmeti Arat, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1991, s. 22, 148, 151, beyitler.

⁷⁴ Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s. 22, 156, 157, beyitler.

⁷⁵ Yusuf Has Hâcib, a.g.e., s. 23, 158, beyit.

⁷⁶ Akarsu, *Ahlâk Öğretileri*, s. 219 vd.

⁷⁷ Yunus Emre Divanı, s. 51.

Kant'ı⁷⁸ buna birer örnek olarak verebiliriz. İyiyi-kötüyü, doğruyu-yanlış bilen, kötü ve yanlış olandan uzaklaşıp iyi ve doğru davranışlar geliştirmeye çalışan, neyi bilip neyi bilmediğini, neyi yapıp neyi yapmaması gerektiğini bilen insan, erdemlidir. Erdem, maddeye, bedene, paraya, pula verilen değerle elde edilmez. Ruhun eğitimine, olgunlaştırılmasına önem vermekle elde edilir; her türlü zenginlik ve her türlü iyilik ancak erdemden gelir.⁷⁹ İşte üstün iyi, gerçek anlamda erdemli olmaktır. Erdemli bireylerin oluşturduğu toplum ise, herkesin mutlu olduğu, özlenen toplumdur. Bireylerin birbirine zarar vermeyi değil, aksine yarar sağlamayı amaç edindiği toplumun fertleri, kendini bilen, kişisel faydayı değil, toplumsal faydayı tercih eden fedakâr insanlardır.⁸⁰ Bireysel faydanın, toplum yararına terk edildiği toplumda mutlu insanların sayısı, mutsuz insanlardan kat kat fazladır.

Şüphesiz kendini bilip tanımanın pratik sonuçlarının ve yansımalarının saymakla bitmeyeceği açıktır; bu yansımaların tamamını incelemek, bu çalışmanın sınırlarını çok aşacağı için, birkaç önemli konu üzerinde durmak yeterli olacaktır.

Kendi varoluşunu gerçekleştiren insan, kişiliğini olgunlaştırabilmek, kendini aşmak ve mükemmelliğe yaklaşabilmek için, kendi hayatını obje konumunda görüp, kendini eleştirebilme gücüne ulaşabilmiş demektir. Bu insan, Sokrates'in sözleriyle "sorgulanmayan bir yaşam, yaşanmaya değer"⁸¹ anlayışındadır. Mükemmelliğe yaklaşabilmek için, kendisine olan saygısını yitirmemeye dikkat ederek, yaşadığı hayatı sorgulayan insan, bunu yapabildiği sürece hayatın anlamını kavrayabileceğini, olgunlaşabileceğini, yaşamının daha anlamlı hale gelebileceğini bilir; sorgulayarak ve kendini eleştirerek, kendisini mutsuz edecek hususlardan uzaklaşıp mutlu olabileceği şeylere yaklaşır, yaşanmaya değer hayata kavuşup mutluluğu yakalayabilir. Sorgulayan birey ve sorgulanan hayat mutluluğa götürüyorsa, kendini sorgulayan insandan daha mutlu kim olabilir ki?

Kendisini sorgulayabilen insan, bu güvenle başkalarını da eleştirebilir. Bir atasözümüzde belirtildiği gibi bu kişi iğneyi önce kendine batırabilme olgunluğunu göstermiştir. Ancak bu eleştiri, saygı sınırları dahilinde olmalı, başkasının hayatını yönlendirebilecek boyutlara ulaşmamalı, her insanın bir kişiliği ve kendi hayatını yönlendirebilecek bir kapasitesinin bulunduğu unutulmamalıdır. Saygı sınırlarını aşan, sürekli olan ve olumlu sonuçları görülmemeyen eleştiri, giderek hem eleştiri yapan kişinin kendine olan saygısını, hem de eleştiriye uğrayan kişinin eleştirene olan saygısını azaltabileceği gibi, hatta saygısızlığa doğru da götürebilir.

Eleştirinin bir boyutu da eleştiren kişinin, başkalarının da eleştirilebileceğidir. Eleştiri yapan, başkalarının da kendisini eleştirebileceğini dikkate alıp, eleştirilere açık olmalıdır. Çünkü eleştirinin asıl amacı, eleştirilenin olgunlaşmasını sağlamak, hatalarını düzelterek yanlış yapmamasını sağlamaktır. Eleştiren, başkasını eleştirirken nasıl anlayış bekliyorsa, kendisi eleştirildiğinde de aynı anlayışı gösterip eleştiriye saygıyla karşılamalıdır.

Kendisini eleştirebilen ve başkasının eleştirilerine açık olan insan, erdemli olma yolunda önemli mesafeler katetmiş olur, bencilikten kurtulur. Çünkü 'bencilik' (bencilik diye de kullanılır), başkasını eleştirmeye izin verir ama kendisinin eleştirilmesine engeldir;

⁷⁸ "Üstün iyi" konusunda Descartes'in görüşleri için bkz: Descartes, *Ahlâk Üzerine Mektuplar*, Çeviren: Mehmet Karasan, MEB Yayınları, İstanbul, 1989, s. 119 vd. Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çevirenler: İonna Kuçuradi-Ülker Gökberk-Fusun Akatlı, Türkiye Felsefe Kurumu, 3. Baskı, Ankara, 1999, s. 120 vd.

⁷⁹ Eflatun, *Sokrates'in Savunması*, 30b.

⁸⁰ Erdemli insanların oluşturduğu erdemli toplumların varlığından bir çok ütopya yazarı söz ettiği gibi, büyük Türk düşünürü Fârâbî de bahs etmiştir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla*, Çeviren: Nafiz Danışman, MEB. Yayınları, İstanbul, 1990, s. 81 vd.

⁸¹ Eflatun, age., 38a.

bencilik, her yaptığını beğenmek, kendisi tarafından bir yanlış yapılamayacağına inanmak, eleştirilecek bir yönünün bulunmadığını kabul etmektir. Bencilik, kendisinde bulunanlarla veya kendisine verilenlerle yetinmeyip, başkalarında olanları da istemektir. Benci, istediğini elde ederse mutlu olur; fakat azla yetinmeyi bilmediği için bu da yetmez, başka şeyler istemeye devam eder. Benci, mutluluğunu, sahip olma duygusuna bağlamıştır; istediğine ulaşmak mutluluk, ulaşamamak ise mutsuzluk doğurur. Aşırı istekler ise sonunda doyumsuzluğa dönüşür, bunun sonucu da mutsuzluk, huzursuzluk ve hırçınlıktır. Oysa bencil (benci) olmayan insan, elinde bulunanlarla yetinmeyi bilir. Bu konuda Demokritos (MÖ 460-370/360 ?) ve Descartes'ın dediği gibi davranarak elimizde bulunanlarla yetinip, gücümüzün dışında olanlar için hırslanmamak, mutsuzluğu engelleyen en güzel formül gibi görünüyor.⁸²

Elinde olanla yetinmemek, kıskançlık çemberine çeker. Kıskançlık, başkalarının elinde olana göz dikmek ve o şeyin kendisinin olması için uğraşmaktır. Bu da mutsuzluğa götürür. Oysa kendini bilen insan, kıskanmaz; kendi elinde olanla yetinmeyi, başkasının elindekine göz dikmemesi gerektiğini bilir. Kendini bilen, gıpta edebilir; gıpta etmek, bir şeyin başkasında bulunmasından rahatsızlık duymadan kendinde de olmasını istemektir. Kendisinde de bulunursa bundan mutlu olur, ama o şeyi elde edebilmek için meşru olmayan hiçbir yola başvurmaz, başkasında bulunmasından dolayı mutlu olmayı bilir. Kıskançlık ise, bir hastalıktır. İnsanı içten içten kemirir; kıskanan insan, o şeyi elde edebilmek için her yolu dener. Dost gibi görünerek, ama dostça olmayan tavırlarla, yaptığını iyilik gibi göstererek manevralar yapmaktan çekinmez. Halbuki dostluk, Aristoteles'in de belirttiği gibi "ya bir erdem, ya da erdemle birlikte giden bir şey"dir.⁸³ Bu erdeme sahip olmayan, kendi elinde olanın başkasında bulunmasından da rahatsızlık duyar; çünkü, her güzel şeye kendisinin layık olduğunu sanacak kadar bilgisizlik ve bencilik içindedir. Oysa kendini bilen ve tanıyan insan, evrenin merkezinde kendisinin bulunmadığını, insanların ona (kendisine) râm olmak için yaratılmadığını, dünyada kendisinden başkalarının da bulunduğunu, herkesin en az onun kadar yaşama hakkının bulunduğunu anlamış olan, dolayısıyla da kendisine duyduğu kadar başkalarına da saygı duyan insandır. O, kendinde bulunan iyi bir şeyin, dostlarında da bulunmasını gönülden ister ve bunun için de özveride bulunur; bu da kendisini mutlu eder. İşte bu, paylaşmaktır. Paylaşmak, kendisinde bulunan paylaşılabilir bir nesnenin, bir duygunun, bir güzelliğin dostlarında da bulunmasını istemektir. Aristoteles'in ifadesiyle "bütün iyilere sahip olsa bile, hiç kimse dostlardan uzak bir yaşamı tercih etmese gerek... Dostlarla ilgili olarak en övülecek şey olan yardımlaşma çekilip alındığında bu tür iyi durumda olmanın ne yararı olabilir?"⁸⁴ Yardımlaşma ve paylaşma, tanımadık insanlarla da olabilir, ancak dostlar arasında olunca daha güzeldir. Paylaşabilen insan, kendisine yapılmasını istemediği şeyi, başkasına yapmaktan kaçınır. Kişisel çıkarlar yerine toplumsal çıkarları öne çıkarır, toplumun menfaatlerini kendi menfaatlerine tercih eder. Zaten dostluk da bir toplumun -bu, ister aile olsun, ister daha büyük bir topluluk olsun (şehir veya devlet gibi)- oluşumu için ihtiyaç duyulan bir erdemdir.⁸⁵ Bu altruist (özgeci-diğerkâm) anlayış, toplumun bütününe yaygınlaştırılırsa toplumdaki mutlu insanların, birbirini seven, birbirine dostça bakan insanların sayısı çoğalır. Kendini bilen ve tanıyan insan paylaşabilen, dost

⁸² Kranz, Walter, *Antik Felsefe –Metinler ve Açıklamalar-*, Çeviren: Suad Y. Baydur, Sosyal Yayınlar, 2. Baskı, İstanbul, 1994, s. 174-175; Descartes, *Ahlâk Üzerine Mektuplar*, s. 31; Özden, "Descartes'ın Ahlâk Anlayışı", *agy.*, s. 132.

⁸³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, Çeviren: Saffet Babür, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, VIII. Kitap, 1155a 5.

⁸⁴ Aristoteles, *agy.*, 1155a 5.

⁸⁵ MacIntyre, Alasdair, *Erdem Peşinde –Ahlâk Teorisi Üzerine Bir Çalışma-*, Çeviren: Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 233.

edinebilen insandır; paylaşamayan insan ise, elinde bulunan nimetleri unutan, gözü doymayan, hep daha fazlasını isteyen, parayı ve zenginliği öne çıkaran, dolayısıyla da yalnız kalan insandır. Çünkü para hırsı, belki maddî zenginlik getirebilir, fakat gönül zenginliğini yok eder. Benjamin Franklin'in "para her şeyi yapar diyen, para için her şeyi yapar"⁸⁶ sözü gereğince para hırsı insana her şeyi yaptırabilir. Böyle insanlar için atalarımız, "gözünü bir avuç toprak doyursun" demişlerdir. Para uğrunda her şeyi yapabilecek duruma gelmiş insan için hiç bir insanî değerin anlamı yoktur. Bu anlayışın sonucunda belki maddî zenginliğe ulaşılır, ama bu zenginlik, başta ruh zenginliği olmak üzere itibar, saygınlık, onur, başkalarının sevgisi, ... gibi insanlığa özgü değerlerin hepsini alıp götürür. Toplumsal güven ortamı, giderek yok olur. Erdemli bir hayat yaşamak ise paranın sağlayamadığı insanlık zenginliğini getirir.

Anlaşıyor ki maddî kaygılar, mutsuzluğa ve kötülüğe götüren araçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz gelişmek ve ilerlemek için bu tür kaygılara ihtiyaç vardır. Ama bu kaygılar, kıskançlıkla değil, gıpta etmek ve çalışmak yoluyla, daha önemlisi erdemli olmakla aşılabılır. Herkes daha fazlasını ister, herkeste hırs vardır; ama erdemlilik, sınırları bilmek veya kendisini sınırlayabilmektir. Elde olanlarla yetinmek demek, hiçbir şey yapmamak değildir. Böyle bir tutum, durgunluğa, tembelliğe yol açabilir ki bu, erdemli olmaya aykırı bir durumdur. Elde bulunmayan veya var olan bir şeyin daha fazlasını isterken hırslı olmak ise, başkasının elinde olana göz dikmemek, kendi elinde olanı geliştirmek için gayret etmek anlamında olup erdemli davranış budur. Başkasının elindekini almak için çabalamak ise erdemliliğe aykırıdır.

"Hafıza-i beşer nisyan ile maluldür" atasözümüzde de belirtildiği gibi insan, unutabilen ve hata yapabilen bir varlıktır. İnsan, kendisine yapılan en büyük iyilikleri ve verilen kıymetli şeyleri unutabilir. Yapılan iyilikleri ve verilen nimetleri unutmamanın en güzel yolu sık sık hafızayı yenilemek ve hatırlamaya çalışmaktır. En güzel hatırlama da elinde bulunanlar için teşekkür etmektir.

Yine her insan hata da yapabilir. Önemli olan, yapılan hatanın farkına varıp, tekrar yapmamaya çalışmaktır. Bilgisiz insan, her şeyi bildiğini zannettiğinden dolayı çok hata yapar; ya hatasının farkında olmadığı için ya da hata yapmayı kanıksadığı için özür bile dilemez. Genel anlamda bilgili görünen, fakat kendisini bilip tanımayan insan da çok hata yapar; yanlış yaptığını ve özür dilemenin erdemlilik olduğunu bildiği için de sürekli özür dileyerek kendisini affettirmeye çalışır. Fakat hep hata yapıp sürekli özür dileyen insanın kendisine saygısı kalmayacağı gibi, başkalarına ve başkalarının da ona saygısı kalmaz. Çünkü erdemlilik sayılan özür dileme, sürekli yapılan hatadan dolayı değil, çok ender olarak yapılan hatadan dolayıdır. Erdemli insan ise bilmediği şeylerin de olabileceğini ve hata yapabileceğini göz ardı etmediği için, özür dileyeceği davranışı, bilerek yapmaz; bundan dolayı az hata yapar; yapsa bile hemen farkına varır; özür dilemenin erdemlilik olduğu gerçeğinden hareketle özür diler ve bir daha yapmamak üzere kendince tedbirini alır. Böylece hem kendine olan saygısı, hem de başkalarının ona olan saygısı artar.

Kendini bilen insan, neyi bilip neyi bilmediğini, bundan dolayı da neyi yapıp neyi yapmayacağını bilir. Nitekim ünlü bilge Sokrates, bilmediğini bilmeyen bir insanla kendisini karşılaştırdığı bir konuşmasında şöyle der: "Bu adamdan daha bilgeyim. Doğrusu ikimizin de güzel, iyi bir şey bildiğimiz yok belki; ama o, hiçbir şey bilmezken, bildiğini sanıyor; oysa ben, bilmiyorsam, bildiğimi de sanmıyorum. Öyle sanıyorum ki ben ondan biraz daha

⁸⁶ <http://www.netyorum.com/say/33/20000810.01.htm>

bilgeyim, çünkü bilmediğim bir şeyi biliyor diye geçinmiyorum.”⁸⁷ Yeterli bilgi sahibi olmayanlar, çoğunlukla çok söz üreterek bilgisizliklerini örtmeye çalışırlar. Bunun için “çok konuşan çok yanılır” denilmiştir. Konfüçyüs (MÖ. 551-479) de çok konuşmanın yanlışa götüreceği hakikatini “çok dinle ve ihtiyatlı konuş, o zaman pek az yanlışın olur”⁸⁸ sözüyle ifade etmiştir. Ancak nasıl boş çuvalın dik durması söz konusu olamazsa, içi boş kelimelerle konuşulan sözler de laf kalabalığından öteye geçmez. Büyük bilgilerden Sadî’nin “bilgisiz insan davula benzer, sesi çok çıkar ama içi boştur”⁸⁹ sözü ile “cahil cesur olur” atasözü de çok konuşmanın arkasındaki gerekçeyi açıklamaktadır. Cehaleti gizlemek için seçilen boş ve çok konuşma yolu, bilgisizliği gizlemek yerine, konuştuğu cehaleti ortaya çıkarmaktadır. Bilgi donanımının yeterli olmadığı konularda konuşmak yerine ünlü filozof Wittgenstein’in (1889-1951) da belirttiği gibi “üzerine konuşulamayan konusunda susmalı”dır.⁹⁰ Bu tavır belki daha erdemlidir. Nitekim bir Türk atasözünde “ağır ol molla desinler” denilerek bilgisizliğin hiç olmazsa konuşmayarak saklanabileceği salık verilmiştir.

Öyleyse kendini bilme ve tanımanın en önemli sonuçlarından biri, bireyin kendine saygı duymasındır ve nerede durup nerede konuşacağını bilmesidir. Kime ait olduğu bilinmeyen ve söyleyenden çok söylenenin önemli olduğu

“Söz altındır, kelim inci, hemen derceyle derceyle (topla)

Teraziye koyup tartma, yeri gelince harceyle”

sözü, iyi bir dinleyici olup yeri gelince konuşmak gerektiğini öğütlemektedir. Böylece bilenlerin konuştuğu bir ortam sağlanmış olabileceği gibi, boş konuşmanın da önüne geçilmiş olur. İşte bu anlayış, ahlâk ile bilginin bir araya gelmesidir. Ahlâk ile bilgi bir araya gelmezse, bilgili de olursa bilinenlerin ve söylenenlerin bir etkisi olmaz; bilinenler, kuru bilgiden, etkisi olmayan sözden öteye geçmez; ama bilgi ile ahlâk bir arada oldu mu tadına doyulmayan bir mutluluk kaynağı haline gelir.

Asıl olan, Ziya Paşa’nın (1829-1880) da dile getirdiği gibi

“Ehl-i diller arasında aradım kıldım talep

Her hüner makbûl imiş, illâ edep, illâ edep”

anlayışını sağlayan, bilgiden ahlâka doğru yol almaktır. Bilgiye yön tayin eden, bilginin sınırlarını belirleyen, insana kendini öğreten, erdemli yaşayıştır. Bunu sağlayan da Aristoteles’in dediği gibi ölçülü yaşamaktır. Aristoteles’in, mutluluğu, aşırılıklardan kaçarak ölçülü olmada, ölçülü olmayı da orta olanı yapmakta görmesi⁹¹, insanın kendini bilmesiyle de yakından ilgilidir. Bu anlayışla insan kendine saygı duyar; kendine saygı duyan insan, başkasına da saygı ve sevgi duyar. Sevgi ve saygı çerçevesinde çalışır ve başarılı olur. Çünkü kendini bilme bilgisi, insana kendine güvenine duygusunun yanında çalışma azmi, sevgisi ve zevki verir. Çalışmayı bir sevgiye, zevke dönüştürebilen insan, verimli üretebilir ve herkes için gerekli olan üretime katkıda bulunabilir.

Kendini bilme bilgisine sahip olan insan, hem kendisi, hem ailesi, hem dostları, hem çevresi, hem de vatani için yapması gereken ödevlerini bilir ve üzerine düşen ne ise, hatta gerekenden fazlasını bile rahatlıkla ve seerek yapar. Bahsi geçen unsurlar için, gerektiğinde kendini feda etmekten çekinmez. Sözgelimi vatanımızın çağdaş medeniyet düzeyine ulaşması için öğrenci isek araştıran, çalışan en iyi öğrenci; öğretmen isek öğrencisine bildiği

⁸⁷ Eflatun, Sokrates’in Savunması, 21d.

⁸⁸ Konfüçyüs, Konuşmalar, Çeviren: Muhaddere Özyayın, MEB Yayınları, Ankara, 1997, s. 23.

⁸⁹ Altın Öğütler ve Öyküler, Derleyenler: Gülşüm Ademir-Tuğba Hız, Yakamoz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 30.

⁹⁰ Wittgenstein, Ludwig, Tractatus Logico-Philosophicus, Çeviren: Oruç Aruoba, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2002, s. 171.

⁹¹ Aristoteles, Nikomakhos’a Etik, II. Kitap, 1104a 20-25.

tüm bilgileri verimli şekilde aktaran en iyi öğretmen; anne baba isek en iyi ve yetişmiş birer ebeveyn olarak çocuklarına faydalı en iyi anne baba; memur isek görevini en iyi yapan, vatandaşların işlerini takip eden en iyi memur; sanayici isek üretim hacmini artıran, ham maddeden en verimli mamulü elde eden en iyi sanayici; işçi isek vaktini boşa geçirmeyip kaliteli iş üreten en iyi işçi..., konumunda olmalıyız. Tüm bunlar, vatanımız için seve seve yapmamız gereken görevlerimizdir. Vatanımızın birlik ve beraberliği için elimizden gelen her şeyi yapmak, onun her karış toprağını kutsal bilip, iç ve dış tehlikelere karşı savunmak hepimizin en kutsal görevi ve vatanımıza karşı bir vefalılıktır. Çünkü havasını soluduğumuz, ekmeğini yediğimiz, her türlü nimetlerinden karşılıksız yararlandığımız vatanımıza karşı en güzel vatanseverlik ve vefalılık, yaptığımız işin en iyisini yapmak, çok çalışıp üretmek, her konuda duyarlı olmak, vatanımıza söz söyletmemek, göz dikenlere karşı da gerektiğinde sözle yazıyla, gerektiğinde de fiilen savunmaktır. Çünkü vefalı olmak, önemli bir erdemdir.

Vefalı olmak, bireysel ilişkilerde de önemlidir. İyiliği, dostluğu, fedakârlığı hep karşınızdakinden beklemek, egoist bir ahlâka sahip olmaktır. Egoistlik ise erdemlilik değildir. İyiliğe, sevgiye, fedakârlığa gösterilebilecek en güzel karşılık, vefalı olmaktır. İşimiz bitince 'artık bundan alabileceğim bir şey kalmadı' diyerek uzaklaşmak veya insanlara, 'günün birinde bana bir faydası dokunur' diye hoş görünmeye veya iyilik yapmaya çalışmak vefalı olmak değil, sefali olmaktır. Günü birinde faydalanmak için yapılan iyilik, hiçbir değer ifade etmez. Bunlar erdemlilikten uzaklaştıran pragmatist yaklaşımlardır. Pragmatist olan, çıkarları devam ettiği müddetçe dost görünür; çıkarların bittiği yerde dostluk da biter. Bu yüzden arkadaş seçimi önemlidir. Dost gibi görünen arkadaşlardan gelebilecek zarardan daha tehlikelisi yoktur. Dostluk, gönülden bağlılıktır, fedakârlıktır. Karşılıklı olarak birbirini sevmek ve yardımlaşmaktır. Karşılıksız diyemiyorum çünkü biri karşılıksız özveride bulunup da diğeri hep yararlanan konumunda ise ve fedakârlık yapan, bunu fark edemiyorsa hep zarar görecektir. Bahsini ettiğim, role dayalı olmayan, gönülden olan dostluktur, yapılan iyilikleri unutmamaktır. Biri hep fedakârlık ettiği halde diğeri elinden bir şey gelmese de sevgisiyle, saygısıyla, davranışlarıyla karşılık veriyorsa bu da gerçek dostluktur. Ama çıkarları için dost görünüp çıkarların zedelendiğini hissettiğinde o güne kadar yapılanları unutup yeni rollerde oynamaya çalışmak, yukarıda belirttiğimiz gibi vefalı olmak değil, şartların sefasını sürmektir. Kısaca erdem, koşulsuz olarak iyi olmaktır.

Hiç kuşku yok ki kendini bilme bilgisine dayalı erdemlerin sayısını artırmak mümkündür. Ancak verilen örnekler konunun ortaya konması ve değerlendirilmesi açısından yeterli sayılır. Bilgili olmak, bu bilgiyi kendini bilme bilgisine çevirmek ve erdem sahibi olmak, sadece bilgili olmak da yetmez, bilinenlerin yaşanmaya aksettirilmesi, yani kişinin kendisiyle uyumlu bir hayat sürmesi, daha mutlu bir insanlık için gereklidir. Dostluğun, samimiliğin, karşılıklı fedakârlığın, vefanın, sevginin, saygının değer gördüğü; ikiyüzlülüğün, riyakârlığın, sahtekârlığın, samimiyetsizliğin hiç görülmediği bir yaşam arzulamak, kendini bilen herkesin ideali ve beklentisi olmalıdır.